

dikat IV. (Kun) László (1272–1290) pecsétjén. *Deér, J.:* Die Heilige Krone Ungarns. Wien 1966, Tafel CXXXVIII. Ezekon kívül kettőskeresztes országalma látható a Károly Róbert ellen megkoronázott Vencel (1301–1305) egyik dénárján is. *Huszár i. m.* 1979, 434. De megjelenik Magyarországon kívül is, pl. Swend Estridsson (1047–1076) svéd király dénárján. *Uzsoki A.:* I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. A Veszprém megyei múzeumok közleményei 17 (1984). Veszprém 1985, 169.

90 *Tóth-Szelényi i. m.* 1999, 57–58.

91 L. 73. jegyzet.

92 II. Károly 1300 uncia aranyat vett fel kölcsönként unokájának, az „országfoglalás” költségeire. *Bertényi I.:* Magyarország az Anjouk korában. Budapest 1987, 35. – Nem tudni, hogy ebből már elindulás előtt vertek-e pénzt az expedíciós költségekre (hadihajók, fegyveresek, egyéb kíséret), és az akkor még előre nem látható ideig tartó, várakozás (?), diadalmas hódítás (?), alatti ellátás fedezésére. Ha nem, számíthatott-e az ifjú Károly Róbert arra, hogy Zágrábban nemcsak pénzverő műhely, szakember, hanem megfelelő mennyiségű, pénzverésre szánt ezüst is várja? – Természetesen ezek csak feltevések, szándékom szerint arra szolgálnak, hogy felhívjam a figyelmet ezekre a lehetőségekre is.

A MAGYAR KIRÁLYI KORONÁT ÁBRÁZOLÓ, 1620–1621. ÉVI FESTMÉNYEKRŐL

1. Bevezetés

Éppen e sorok írása idején a Magyar Nemzeti Galéria „Történelem – Kép” címet viselő kiállításán volt megtekinthető egy 1620–1621-ben készült, a magyar királyi koronát ábrázoló festmény. Ezt a képet a modern magyar szakirodalomban először Pandula Attila a *Turul* hasábjain ismertette 1997-ben.[1] Közölte a festmény fekete-fehér reprodukcióját és a rajta látható latin szöveget. Ehhez az ismertetéshez Solymos Szilveszter fűzött tartalmassal kiegészítést és pontosítást a *Turul* 1998. évi évfolyamában.[2] Solymos közölte a festményen látható szöveg javított olvasatát – felhasználva annak két, Trencsénben található változatát is –, megadta a latin szövegek magyar értelmezését és vázolta a festmény keletkezésének történeti hátterét. A cikk néhány apró pontatlanságát és sajtóhibáját itt érdemes észrevételeznünk.[3] Lényegesebb tévedéséről majd a későbbiekben tesztek említést. Legutóbb, a közvetlenül e sorok írása előtt megjelent kiállítási katalógusban Mikó Árpád foglalkozott e festménnyel: pontos képleírás mellett a latin vers tovább javított szövegét is közölte, és a történeti háttérre is kitért. A leírást a teljes festmény és a koronát mutató részlet színes reprodukciói egészítik ki.[4]

Egyik kutatási területem a magyar királyi korona létrejöttének és korai történetének kérdésköre. Ehhez kapcsolódó vizsgálódásaim során már találkoztam ennek a festménynek az ismertetésével. A szóban forgó kép részletes leírását és annak latin szövegét ugyanis már a múlt században publikálta Balogh Gyula, a Vas megyei Levéltár főlevéltárosa, mégpedig egy olyan példányról, amely nagyon nagy valószínűséggel *nem azonos* a jelenleg ismert három festmény egyikével sem. Nem meglepő, hogy ez a publikáció ismeretlen maradt mind a magyar korona, mind a heraldika, mind a 17. századi festészet kutatói előtt. Ennek egyik oka, hogy csekély példányszámú helyi újságban jelent meg 1897-ben, amelyből korunkra alig maradt példány, másik oka, hogy sehol nem találkoztam erre a cikkre történő, konkrét bibliográfiai adatot is tartalmazó későbbi hivatkozással, harmadrészt pedig az illető festmény jelenleg lappang.

A kérdéses leírás a „Vasvármegye” című lap 1897. április 18-i számában jelent meg.[5] Érdemesnek tartom teljes szövegének betűhű közlését, mivel a nehezen hozzáférhető cikk érdekes adalékokat szolgáltat: néhány ponton segít megválaszolni a Solymos cikkében feltett kérdéseket, segítségével pontosan rekonstruálhatók a koronára vonatkozó kronológiai feljegyzések, és végül rávilágít a festmény létrejöttével kapcsolatban tett, száz év előtti következtetések helyességére. Ezekhez a követ-

keztetésekhez a cikkíró Szilágyi Sándor egy 1875. évi tanulmányának ismerete segítségével juthatott el. Ennek egy mondata szinte szó szerint egyezik Balogh cikkének egy részletével, ennek alapján ezt bizonyossággal állíthatom.[6] A cikk közlésénél mindössze annyi tipográfiai változtatással éltem, hogy aláhúzással jelöltem meg a latin vers azon szavait, amelyekben – vagy amely előtt – olvasási vagy betűeltérés mutatkozik a kiállítási katalógusban közölt olvasathoz képest. A latin szövegben meglévő kétségtelen betűhibákat is megtartottam, a szövegben lévő „(sic)” megjegyzések az eredeti cikkben szerepelnek.

2. Balogh Gyula 1897. évi cikkének szövege

Mikor ferdült el a magyar szent koronán a kereszt?

— A „Vasvármegye” eredeti tárczája. —

Sokszor volt már arról szó, hogy mikor ferdült el a szent korona keresztje.

A régiebb történetírók abban egyeztek meg, hogy ezen elferdülés azon viszontagságok között történt, melyeken a szent korona a századok folyamán keresztül ment, s legvalószínűbbnek tartották, hogy a baleset azt akkor érte, mikor bajor Ottó (1305–1308) Erdélybe igyekezvén, magával vitte, s elvesztette. Sőt még ma is vannak, akik azt vélik. (L. a Pallas Nagy Lexikonában a „Koronázási jelvények” alatt.)

Ujabbban azonban a történetírók már meghaladott álláspontnak tekintik annak bizonyítását, hogy a szent korona keresztje bajor Ottó kalandos utazása közben, leesés következtében, ferdült volna el, úgy vannak meggyőződve, hogy ezen elferdülés jóval később, s valószínűleg meglazulás következtében történt.

Ha elfogadjuk, – amint hogy el is kell fogadnunk – hogy a kereszt elferdülése bajor Ottó idejénél sokkal későbbben történt, még mindig fönmarad a kérdés, hogy hát mikor történt az elferdülés? Lehet-e annak idejét évszámmal megjelölni?

Vasvármegye levéltára kegyelettel őriz egy régi olajfestésű képet, mely a szent koronát ábrázolja, s mely nemcsak azt igazolja, hogy a szent korona keresztje bajor Ottó

idejénél sokkal későbbben ferdült el, de megjelöli az évet is, melynek előtte az elferdülés létre nem jöhetett.

Képünk, 1 m. 20 cm. magas és 88 cm. 5 mm. széles aranykeretben, a közepén a szent koronának még most is aranszínben ragyogó alakját tünteti fel a lánczokkal és függelékekkel együtt. A korona körül háromnegyed körben, aranyos betűkkel e fölírat olvasható. „Deus custodiat te ab omni malo.” A korona fölött Magyarország, s körülötte két oldalt és alul a hódolt tartományok: Szlavonia, Szervia, Galiczia, Bosznia, Bulgária, Lodomeria, Cumania, Horvátország és Dalmácia címere szemlélhető. Mind e címereket, s velük a szent koronát kívülről egy vörös szalaggal átvont, aranyrózsákkal tarkított babérszörű veszi körül.

A korona alatt, a lecsüngő lánczok között eme feljegyzések:

„Praga egredior. . . . . 17 Jun.	} Ao.	
Posonium ingredior. . . . . 19. IX. br.		
Conservatorio reponor. . . 6. X. br.		
		1608.

Posonio movi . . . . . 19)	} IX. br. Ao. 1620
Vetusolium veni . . . . . 29)	
Conservatorio recondor 29 Januar 1621.	

A kép alsó részén egy arany-sárkány díszítésű tábla ezt a fölíratot mutatja: „In profectionem S. Coronae Posonio Veterosolium”, s alatta a táblán árnyékolt nagybetűkkel a következő hexameterek:

. Nona super denas lux fulsit in axe Novembris
 Posonio dum secum Majestati movebat
 Hungariae preciosus apex Diadema vetustum.
 Nil vulgare sapit (mirum) vicibus quoque certas
 Observat leges. Nam qua sub luce reductum
 Exadytis (sic) regno multum plaudente Pragenis
 Hungaricos vidit proceres, lectumque senatum
 Et sacros regis titulos insignia nomen
 Transtulit in divum Mathiam rite secundum
 Anno Millenis qui sexcentisimus atque
 Additur octavus, festum fuit Elisabethae:
 Hac ipsa lustris postquam conversa duobus
 Tempora discedunt annos super addito binos
 Posonio migrat sedem linquitque priorem
 Arcanis amat indiciis transire novenos
 Per numeros, quoque sic numero di non pare
 gaudent.
Duratim undenum suscepta profectio solem
 Hic quoque nonus erat nec non vicesimus ortus
 Quo Zolium vetus ingreditur fors hic quoque magnus
 Sollicitus Corvinus erat revocare coronam
 A manibus Frideric tuis, gentique deinceps
 Ostentare domi veteris monumenta decoris.
 Assertore deo casus diadema malignos.
 Pertulit hoc victrix Geticos superavit et hostes
 Hoc populi timuere novem dominumque vocarunt
 Qui Savum Dravumque bibunt, quos Bosnia nutrit
Corvatiae tellus Celebris Slavonia, Sirmo
 Rascia confinis, Lodomerus, Dalmata, cives
 Galliciae Cumana cohors, gens Bulgara cuncti
 Occulant propis fasces trabeasque (sic) superbas

Jura sub Hungaricae quod transivere coronae.
 Eveniat quoque nunc foelix faustumque bonumque
 Temporibus cedens, quando nova tecta subintrat.
 In dubiis humana quid est prudencia rebus?
 Te deus ipse malo custos tueatur ab omni.

Ez a kép.

Tudjuk, hogy a magyar szent korona a Bethlen Gábor által indított mozgalmak idejében, 1620-ban, Pozsonyból Zólyomvárába vitetett, hol azt annak hú őre: Révay Péter, turóczi főispán, a vár fényes lovagtermében helyezte el. Előtte a koronadrabantok álltak őrt, s körülötte a két koronaporkoláb forgolódott.

En úgy vélem, hogy szent koronánknak föntebb leírt képe azon alkalomból és azon időben készült, mikor az Zólyomban tartózkodott, vagyis 1621-ben.

Ezt bizonyítja ezen fölírata: „In profectionem s. coronae Posonio Veterosolium.” E mellett tanuskodnak a hexametereknek eme végső szavai: „Eveniat quoque *nunc, quando nova tecta subintrat*” sat.

Hogy a kép csakugyan azon időben készült, amikor a szent korona Zólyomban „lakott”, abból is megállapítható, hogy míg a fölírat a szent jelvény korábbi viszontagságairól megemlékezik, a közvetlen a zólyomi időzés után bekövetkezett vándorlásáról, s utóbb Pozsonyba való visszatéréséről egy szót sem említ, mit, ha a kép a későbbi években jött volna létre, alig hagyott volna említetlenül.

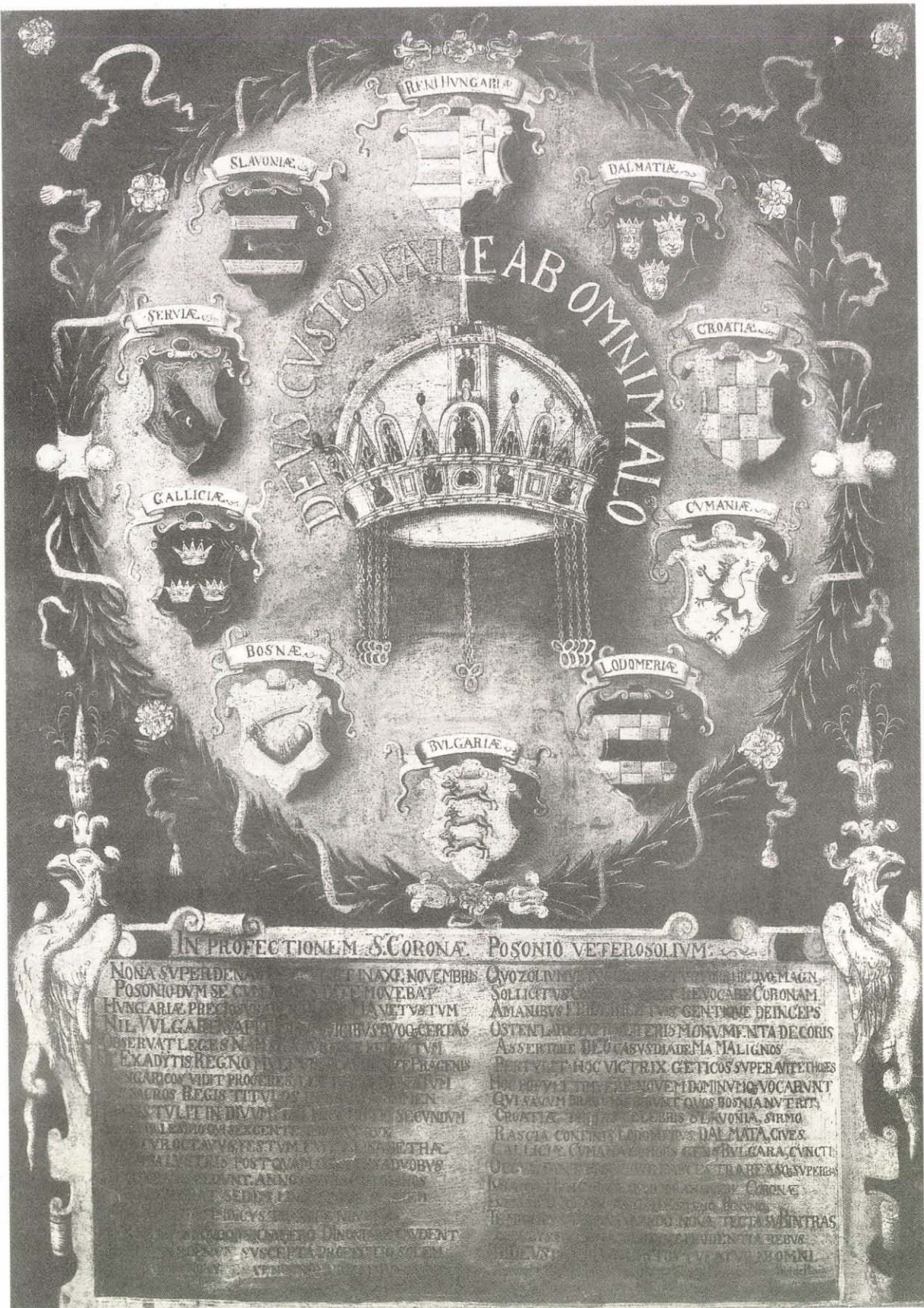
Az is kétségen fölül áll, hogy a korona rajza nem emlékeztetből, nem más képről, hanem éppen úgy magáról a szent koronáról készült, mint ama felvétel, a melyhez a történetet a nagynevű Ipolyi írta meg.

E mellett szólnak a felvétel részleteinek hűsége, s a hasonlóság, mely a koronán lévő Kristus és a többi alak, s a szent korona alakjai között létezik. Ámbár nem hallgathatom el azt sem, hogy a képen van olyan színű kő is, mely az Ipolyi felvétel koronáján más színben jelenik meg.

Némely kevésbé lényeges részlet is különbözik képünkön az Ipolyi-felvétel koronájától. Vagy talán ez is éppen képünk régisége mellett tanuskodik, mert hiszen nem lehetetlen, hogy időközön át az egyik-másik kő kiesett és elveszett, s mással póttatott.

Ezen a koronaképen a kereszt nem *ferdén*, hanem *egyenesen* áll, tehát akkor még nem volt elferdülve. Mert ha lett volna, lehetetlen, hogy azt az ügyes és gondos művész, aki a rajzot készítette, s a részletek hű visszaadásánál annyi lelkiismeretességet tanusított, nem híven, vagyis egyenesen állónak rajzolta volna, mikor azt görbének látta és találta.

Az előadottakból következtetve végeredményképpen kimondhatjuk tehát, hogy a magyar szent korona keresztjének elferdülése 1621 előtt nem, de csak is ezen év után történhetett.

1. A magyar királyi korona a tartományok címereivel, 1621. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

Ennek kimutatását pedig nemcsak a történelmi szempont követeli.

Van gyakorlati értelme is.

Festők, szobrászok gyakran vannak abban a helyzetben, hogy a magyar szent koronát kell ábrázolniuk.

Az ipar terén is gyakran fordul elő eset amikor a magyar korona képével találkozunk.

Most már ha tudjuk, hogy mely idő előtt nem és mely idő után fordult el a szent korona keresztje, abban a helyzetben leszünk, hogy azt korhűen ábrázolhatjuk.

Ha koronáról lesz szó az 1621. előtti időből, annak keresztje bizonyára csak egyenesen álló lehet, míg a ferde kereszt csak 1621. utáni ábrázolásokon fordulhat elő.

Balogh Gyula

3. A szombathelyi kép és a ma ismert példányok viszonyáról

Bár Balogh Gyula cikkét nem illusztrálta ábra, de pontos és részletes beszámolójából nyilvánvaló, hogy az általa leírt festmény a legszorosabb hasonlóságot mutatja a fentemlített publikációkban szereplő budapesti és trencsényi képekkel. Tehát Balogh a festmény egy negyedik – vagy mondhatjuk első – változatát ismertette, amelyet *szombathelyi példányként* fogok említeni.

A Vas Megyei Levéltárral folytatott levelezésem során kiderült, hogy a festmény jelenleg nincs már a Levéltár birtokában, és sem rá vonatkozó korábbi leltári adatokat, sem későbbi sorsára vonatkozó írásos feljegyzést sem sikerült találni, holléte tehát ismeretlen.

Ennek tudatában az első felvetődő kérdés, hogy a szombathelyi példány vajon nem azonos-e valamelyik ma ismert példánnyal, például a budapestivel.

Megtétekintve a festményt, két lényeges különbség azonnal a szemünkbe ötlik: a budapesti képen a latin vers után kétsoros latin nyelvű záradék olvasható, amelyet Balogh Gyula leírása nem említ, másrészt viszont az általa ismertett kronológiai feljegyzések a budapesti képen nem olvashatók. Balogh leírása nagyon részletes és pontos, ezért gyakorlatilag bizonyosra vehető, hogy az általa leírt festményen a záradék nem volt látható. Ennek okaként felvetődhet az a feltetelezés, hogy ezt a két sort a kép alsó kerete letakarta. Eleve kevésbé valószínű, hogy a keret szöveges részt letakart volna, de ezt a jelen esetben szinte teljes bizonyossággal kizárhatjuk. Ugyanis a 35 soros vers első 18 sora található a baloldali hasábon, a befejező 17 a jobboldalin. Így tehát a záradék első sora a vers 18. sorával azonos magasságban van a budapesti példányon, és mivel a vers 18. sorát Balogh leírta, ezért a záradéknak legalább az első sorát is olvasnia kellett volna. Így annak okául, hogy a záradék Balogh leírásában nincs meg, csak egy magyarázata lehetséges: nem volt rajta a szombathelyi képen, így az nem is lehet azonos a budapestivel.

A Trencsényi Múzeumban található mindkét példány szerepel a kétsoros záradék.[7] A Múzeum Illésházy-képtárának katalógusában a koronát ábrázoló egyik festmény reprodukciója is megtalálható, amelyen szintén a vers 18. sorával egy magasságban kezdődik a záradék szövege.[8] Tehát az előzővel azonos gondolatmenet szerint e képek sem lehetnek azonosak a szombathelyi példánnyal.

4. Megjegyzések a kronológiai feljegyzésekkel kapcsolatban

4.1 Balogh Gyula leírása a szombathelyi példányról

Vizsgáljuk meg közelebbről Balogh képleírásában szereplő kronológiai feljegyzéseket. Ezekkel kapcsolatban több érdekes észrevételt tehetünk.

A hónapok nevét illetően a „Januar” és a „Jun.” rövidítés jelentése egyértelmű. A kétszer szereplő „IX. br.”-ről és az egyszer előforduló „X. br.”-ről az első pillanatban azt gondolhatnánk, hogy a szeptembernek és az októbernek a rövidítései. Ez azonban nem így van. Elolvassva a hexameterek első sorait, azt látjuk, hogy a kronológiai feljegyzések negyedik sorában szereplő eseményt, nevezetesen a koronának Pozsonyból történő elszállítását, amelynek dátumát a feljegyzések „19. IX. br. Anno 1620”-ként adják meg, a vers november 19-re teszi. Tehát a festményen szereplő „IX. br.” a november rövidítése, azaz az év római naptár szerinti első hónapjától, a márciustól számított 9. hónapé. A korona a kronológiai táblázat szerint tehát november 29-én érkezett Zólyombba, a 29. napot a hexameterek is említik. A vers szerint az utazás kilenc napig tartott. Ha nem vesszük számításba az indulás és az érkezés napját, akkor valóban kilenc teljes napot vett igénybe a szállítás.

Ezért a szombathelyi példányon olvasható, a korona által egyes szám első személyben elmondott hatsoros kronológiai beszámoló pontos jelentése tehát a következő:

Prágából kiléptem	1608. június 17-én
Pozsonyba beléptem	1608. november 19-én
Az őrzési helyre elhelyeztek	1608. december 6-án
Pozsonyt elhagytam	1620. november 19-én
Zólyomba megérkeztem	1620. november 29-én
Az őrzési helyre elhelyeztek	1621. január 29-én.

Megerősíti fenti megállapításunkat a feljegyzés második dátuma. Ezek szerint a korona 1608-ban „19. IX. br.” azaz november 19-én érkezett Pozsonyba. Igaz ugyan, hogy a korona Bécsből Pozsonyba történt szállításának napjaként november 17-ét tartja számon a szakirodalom, de II. Mátyás királyá koronázására november 19-én került sor.[9] Hogy a hamarosan koronaórré kinevezett Révay Péter is ezt az utóbbi napot tartotta megjegyzésre érdemesnek, arra a koronáról írott könyve, a „*Commentarius*” szövege a legfőbb bizonyíték. Ebben ezt olvassuk: „*Maga a Szent Korona pedig a szent ládában lepecsételve és arany lepellel letakarva ... távozva a várból, Szent Márton templomában helyzetett el 1608 Erzsébet napján. Ő, e boldog nap, melyen láttuk, hogy a Szent Korona visszatért a hosszú száműzetésből és diadalmaskodott, meg azt is láttuk, hogy a tekintetes Mátyás fejedelem ... legérdemesebb felséges fejére került.*” [10] Ebből nyilvánvaló, hogy a koronázás napját, november 19-ét tekintette Révay a korona visszatérése napjának. Ugyanilyen módon említi és dicsőíti e napot a hexameterek 6–11. sora is. És mint az alábbiakból kitűnhet, nagyon könnyen lehetséges, hogy a kronológiai feljegyzéseket maga Révay készítette 1621-ben, és ez alapján kerültek a festményre.

A feljegyzések helyes olvasata szerint a koronát őrzési helyére Pozsonyban 1608. december 6-án tették. Ez a nap két, egymással szorosan összefüggő okból nevezetes a korona története szempontjából. Ekkor fogadta el az országgyűlés a korona őrzéséről rendelkező előterjesz-

tést és ezt, mint a 18. számú törvénycikket, törvénybe iktatta. És ezen a napon vitték át a koronázási jelvényeket Révay Péter és Pálffy István koronaörök jelenlétében a királyi lakosztályból a pozsonyi vár erre a célra kijelölt tornyába.[11] Az esemény lefolyását Révay Péter leírásából ismerjük.[12]

Megjegyzést érdemel, hogy a koronának Rudolf által öccse, Mátyás főherceg számára történt átadási napjaként 1608. június 27-e ismeretes.[13] a festményen viszont 1608. június 17. olvasható. Ezért lehetséges, hogy ez a dátum másolási hibát tartalmaz.

Ami az 1620. évi dátumokat illeti, ezekkel kapcsolatban a következőket mondhatjuk. Szilágyi Sándor a Révay-család levéltárában fennmaradt eredeti levelek alapján dolgozta fel Révay Péter koronaóri működésének utolsó három esztendejét és ehhez 39 dokumentum szövegét is csatolta. Ebben az alapos feldolgozásban található Forgács Zsigmond nádor levele Révay Péterhez a korona Pozsonyból Zólyomba történő szállításának ügyében.[14] Mivel ennek a dátuma 1620. november 21., ebből Szilágyi azt a következtetést vonta le, hogy az elvitel napjaként a történeti irodalomban korábban megadott november 14. nem helyes és az elszállítás november 21-e előtt nem történhetett meg.[15] Az eseményekhez időben nagyon közel készült festmények alapján azonban kétségtelen, hogy a tényleges időpontokat a kronológiai feljegyzések tartalmazzák.

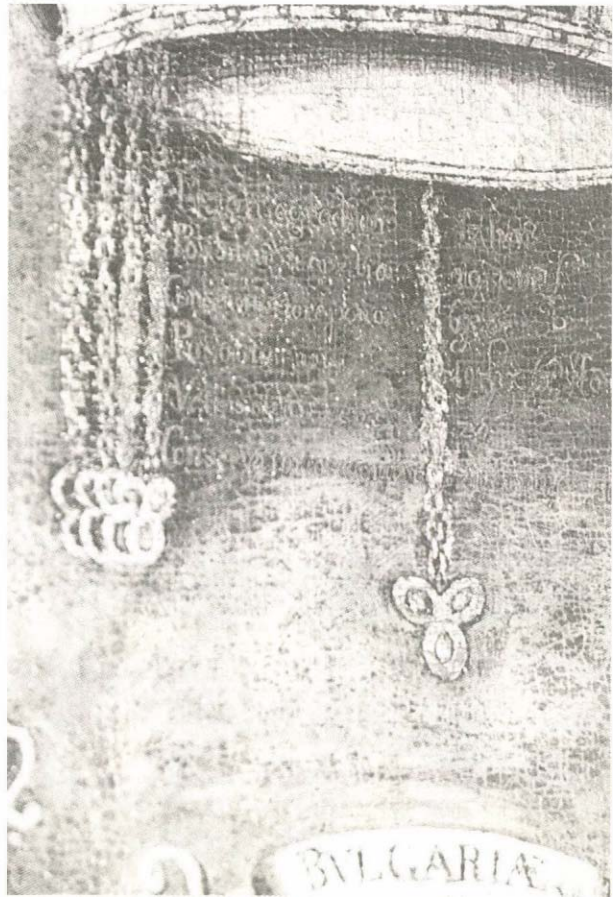
Így megállapítható, hogy a korona történetére vonatkozó három legutolsó dátum, amely a festményen szerepel, a korona szakirodalmában mindeddig ismeretlen volt, legalábbis nincs tudomásom olyan forrásokról, amelyek ezeket a dátumokat említették volna.

4.2 A kronológiai feljegyzések a budapesti példányon

A budapesti példánnyal kapcsolatban le kell szögezünk, hogy azon jelenleg a koronai függői között szöveg nem olvasható. Súlyos cikkében kifejezetten említi, hogy ez a hat sor a budapesti képen hiányzik.[16]

Ha azonban annak tudatában vizsgáljuk a festményt, hogy más példányokon a függők között kronológiai feljegyzések szerepeltek, szabad szemmel is megállapítható, hogy valaha ezen a képen is olvasható volt e hat sornyi szöveg. Ugyanis oldalról vizsgálva a képet a sorok kezdőbetűinek nyoma többé-kevésbé azonosítható. Mivel Sólmos a trencsényi képről lejegyzett szövegben található „Sept” és „Oct” rövidítésekről számolt be és nem római számokkal rövidített hónapnevekről, kíváncsi voltam, hogy vajon a budapesti példány feljegyzései melyik változathoz álltak közelebb. A festményről speciális film alkalmazásával felvételt készítettem. Nagy meglepetésemre ilyen módon láthatóvá vált gyakorlatilag a kronológiai feljegyzések teljes szövege. Ez oly pontosan, karakterről karakterre megegyezik a Balogh Gyula cikkében tipográfiai is nagyon pontosan lejegyzett szombathelyi példányéval, hogyha a záradék hiánya nem volna döntő bizonyíték ellene, akkor azonosnak tartanám a két festményt. Egyetlen jelentősebb különbségként azt kell megjegyez-nem, hogy a cikkben az első három dátum hónap- és napjelzetét összefogó kapcsos zárójel három sort fog át, a budapesti példányon csak kettőt, és ellenkező állású, mint a cikkben nyomtatott jel.

A később megjelent kiállítási katalógusban a budapesti példányra vonatkozóan Mikó Árpád tehát helyesen említi, hogy: „A Korona csüngői között ugyanis volt még hat

2. Az 1621. évi festmény részlete: a függők közötti szöveg olvashatóvá vált a szerző speciális felvételén. (A reprodukción nyomdatechnikai okokból nem olvasható.)

sornyi szöveg...” Majd így folytatja: „Az erősen megkopott sorokat a festmény trencsényi példányai alapján Sólmos Szilveszter rekonstruálta.” Mikó a kronológiai feljegyzéseket Sólmos rekonstrukciójára hivatkozva, de kissé módosítva közölte: feltehetően az olvasat bizonytalansága miatt két sorban a hónap és három sorban az év elhagyásával.

Erősen valószínű, hogy a budapesti példányon a Pandula Attila cikkében és a kiállítási katalógusban is említett 1939. évi restauráláskor festették le az akkor még olvasható, töredékes szövegmaradványokat.

4.3 A kronológiai feljegyzések a trencsényi példányokon

Sólmos a kronológiai feljegyzésekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy csak az egyik trencsényi képen olvashatók, és ennek alapján közli azokat. Cikke alapján azt gondolhatnánk, hogy a trencsényi példányon olvasható feljegyzések a hónapok megadásában különböznek Balogh által ismertett szombathelyi képétől. Miután azonban sikerült megszereznem e kép reprodukcióját, megállapíthattam, hogy a feljegyzés minden sora egyezik Balogh leírásával, azaz, ahol a szombathelyi példányon római számmal jelölték a hónapnevet, ugyanott a trencsényi példányon is így szerepel.[17] Az egyetlen eltérés, hogy a negyedik és ötödik sor között nem „IX.

br. Ao. 1620" hanem „X. br. Ao. 1620" látható, az X felett egy föléhúzással. Tehát Sólymost megtévesztették a hónap rövidítések: „IX. br.”-t szeptembernek, „X. br.”-t októbernek olvasta. A latin hexameterek első sorában olvasható eltérő hónapnév pedig annyira meglepte, hogy helyesebbnek látta, ha a fordításból kihagyja a hónap nevét.[18] Egyébként a múzeumtól kapott tájékoztatás szerint a kronológiai feljegyzések mindkét trencsényi példányon szerepelnek.

5. A festmények keletkezési idejéről és a trencsényi gyűjtemény történetéről

Először is le kell szögezünk, hogy a festmény arányos és pontos koronaképe alapján teljes mértékben egyet kell értenünk Balogh Gyula megfigyelésével: „Az is kétségen fölül áll, hogy a korona rajza nem emlékeztetből, nem más képről, hanem ... magáról a szent koronáról készült ...” A latin vers címe, „A szent koronának Pozsonyból Zólyomba történő útjához”, arra utal, hogy a vers, és minden bizonnyal a koronaábrázolás mintapéldánya is, a korona Zólyomba érkezése, 1620. november 29. után keletkezett, de még mielőtt ott 1621. január 29.-én őrzési helyére tették és elzárták volna. Vagyis készítése 1620 decemberében vagy 1621 januárjában történt. Nem állapítható meg határozottan, hogy a többi képet közvetlenül ezt követően, 1621 elején festették Zólyomban, vagy később másolták, de az előbbi tűnik valószínűnek. A mintapéldányról készült másolatokra, a fejük függő között rendelkezésre álló helyre a korona elzárását követően – már annak dátumát ismerve –, az 1608 és 1621 közötti vándorlásának legfontosabb kronológiai adatait is ráfestették. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a képeket 1621-ben festetteknek fogom tekinteni.

Mivel a korona felügyelete elsősorban Révay Péter feladata volt, ezért joggal gondolhatta Balogh Gyula is, hogy a festmények elkészítésére ő adhatott engedélyt és utasítást is. Révay egyik célja az lehetett, hogy a koronáról valóság-hű képek készüljenek, mert – mint alább látni fogjuk –, korábban megjelent könyvének koronaábrázolása erősen eltért a valóságtól. Ennek valószínű okáról az alábbiakban lesz szó.

Feltételezem, hogy Révay a festményekből küldött néhányat általa fontosnak tartott személyeknek az ország különböző pontjaira, ilyen célt szolgálhatott a később Szombathelyre, illetve Budapestre került két példány. Viszont a jelenleg ismert két további kép még Révaynak 1622-ben Trencsénben bekövetkezett halála idején is az ő birtokában lehetett és ezért maradhattak Trencsénben mind a mai napig.

Az is lehetséges, hogy az egyik vagy mindkét példány a másik koronaőr, Pálffy István tulajdonában volt, akit rokonai szájak is fűztek az Illésházy családhoz.

Sajnos a Trencsényi Múzeum kutatói semmilyen dokumentumot nem találtak, amely a festmények sorsával kapcsolatban konkrét információt nyújtott volna. Ezért csak feltételezésekre vagyunk utalva, bár az Illésházy családnak a Magyar Országos Levéltárban, az Osztrák Nemzeti Könyvtár Kézirattárában, vagy a Pálffy család Pozsonyban őrzött levéltárában erre vonatkozó adat a jövőben előkerülhet. Feltehetően az egyik trencsényi kép egy évszázada a vármegyeházat díszítette. Divald Kornél fotójára Mikó Árpád hivatkozik. Ezen túlmenően a festmények valószínű sorsáról csak az egész gyűjtemény történetére vonatkozó adatok nyújthatnak támpontot.

A Trencsényi Múzeum gyűjteménye gyakorlatilag az Illésházy család egykori gazdag képtárának megmaradt darabjaiból áll, összesen mintegy 150 festményt foglal magába. Legkorábbi datált darabja 1580-ból való, ez Krusics János egészalakos képe, aki Pálffy Katalinnak, I. Illésházy István második feleségének volt első férje. A gyűjtemény jelentős részét teszi ki az Illésházy család tagjait ábrázoló számos portré, melyek 1633 és 1816 között készültek.

Fennmaradt egy 1678. december 10-éről keltezett leltár a trencsényi vár ingóságairól, amely mintegy 116 festményt említ meg. Ezek között 64 portré, 36 uralkodókat ábrázoló kép, több tájkép és vallási tárgyú festmény szerepel, továbbá utal több sérült képre, amelyekkel kapcsolatban semmilyen leírást nem ad. A leltári tételek között a magyar királyi koronát ábrázoló festmények nem azonosíthatók, de mivel a képleírások roppant felületesek, lehetséges, hogy már ekkor a gyűjteményben voltak.

A festménygyűjtemény később nagyrészt az Illésházy család dubnicai kastélyába került. II. Illésházy Istvánnak nem volt házasságából született utóda, így 1838. július 31-én bekövetkezett halálával a család 240 évet meghaladó uralma a trencsényi terület felett véget ért. II. Illésházy István a családi okmánytárat és a szlovák kutatók által 30–35 ezer kötetesre becsült könyvtárát még halála előtt a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, a kastélyt pedig a festménygyűjteménnyel együtt 1835-ben eladta a görög származású bécsi mágnásnak, Sina Györgynek, s ez a család volt a kastély tulajdonosa 1917-ig. A későbbi tulajdonosok nem törődtek a festményekkel, a gyűjtemény állományában és állagában is jelentős romlás következett be. A II. világháború alatt, 1943-ban sikerült a Trencsényi Múzeumnak a dubnicai kastélyban megmaradt képeket megszereznie az akkori tulajdonosoktól. 1950 és 1954 között a múzeum gyűjteménye további mintegy 40 festménnyel gyarapodott, amelyek a rohovcei kastélyból kerültek Trencsénre, s még tíz évvel ezelőtt is sikerült egy, valamikor a családi gyűjteményhez tartozó Illésházy-portrét vásárolniuk. A festménygyűjtemény hosszú évtizedek restaurátori munkája után 1994 óta látható az ún. Zápolya-palotában.

6. A festmény mondanivalójáról

Révay Péter nemcsak a korona lelkiismeretes megőrzését, hanem annak nemzeti szimbólumként való elismertetését és népszerűsítését is fontos feladatának tekintette. Ezt tükrözi 1613-ban megjelent könyve is, amelyben a magyar történelmet a szent korona középpontba állításával tekinti át.[19] Révay 1616 és 1619 között ennek a művének kibővítésén munkálkodott, amely azonban csak jóval halála után, 1659-ben jelent meg, Jongelinus javításaival.[20]

Révay felfogásában a korona isten ajándéka a magyaroknak, megtestesíti az országot, a nemzetet, mely a korona védelme alatt áll, sőt, meghatározza annak sorsát is. Történetírói koncepcióját, hol racionális, hol teológikus gondolkodásmódját, ellentmondásos történetfilozófiai szemléletét szépen elemzi Bartoniek Emma nagyívű művében, amely mind a korábbi könyvet, a „*Commentarius*”-t, mind a kibővítettet, a „*Monarchiá*”-t tárgyalja.[21] Itt szeretném felhívni a történeti irodalom kutatóinak figyelmét arra, hogy Bartonieknek a „*Commentarius*”-ra vonatkozó megállapításait némi

óvatossággal kell kezelni. Ennek oka az, hogy a szerzőnő Schwandtner 1746. évi kiadását használta,[22] amelyben a „*Commentarius*” szövegének az eredetihez képest bővített és javított változata szerepel. Ez vonatkozik például a korona leírására is.[23] Bár a „*Commentarius*” 1613. évi augsburgi, 1652. évi bécsi és az 1732. évi nagyszombati kiadásának törzsszövege azonos, Bél Mátyás azonban Révay későbbi javításával és bővítésével ellátott szöveget tett közzé Schwandtner gyűjteményében. Ezt a tényt Szilágyi Sándor is megemlíti, aki egyébként nem tudott az 1652. évi kiadásról.[24] A „*Monarchia*” szövege Schwandtner kiadásában megegyezik az 1659. évi első kiadásával. A három változat részletes összehasonlító elemzésével még adós a magyar történeti irodalom kutatása.[25]

Révay Péter munkáiban a korona Magyarország szimbólumaként jelenik meg. E koncepció elemeként már első könyvében megfogalmazza, hogy a koronáról leelőző kilenc függő és a kilenctagú párt a Magyarországhoz csatolt országokat szimbolizálja. Erre a korona leírásának keretében tér ki:

„... e kilenc láncocská és kilenc csúcs, mely a Korona homlokzati és nyakszirt felőli részén meghatározott közökben nagyobb gyöngyökkel ragyog, a Magyarországra bekebelezett kilenc ország és tartomány, úgymint Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Szerbia, Bosznia, Holics, Lodóméria, Bulgária, Kunország hatalmát és fényét jelképezi. Azt hiszem, nem hiába rendezték el ezt így, ugyanis a csúcsok, drágakövek, ábrák, aranyozott függelékek számában nagyon pontosan és következetesen a kilences figyelhető meg.” [26]

A festményen olvasható latin vers 25.-től 31.-ig terjedő hét sorát hasonlóképp az a büszkélkedő gondolat foglalja el, hogy a felsorolt kilenc ország „lemondva” önállóságáról a Szent Korona fennhatósága alá tartozik. (A költemény *Servia* helyett a *Rascia* alakot használja). És ennek a gondolatnak heraldikai szimbólumokkal reprezentált változatát jeleníti meg a festmény is a magyar és a kilenc további címerrel körülvett koronának mintegy glóriába foglalásával.

A vers a közelmúltban történt koronaszállítás eseményének elmondásával indul, de hamar visszakanyarodik a korona II. Mátyás nevéhez fűződő, 1608-ban lezajlott dicsőséges hazatéréséhez és csak ezután fejezi be a legutóbbi utazás történetét. Majd egy kiterőt szentel a nagy előd, I. Mátyás hasonló tettehez, aki másfél évszázaddal korábban szerezte vissza a koronát. Ezután a korona Magyarország és a csatolt tartományok uraként dicsőítetik, s a vers végül a korona jövőjére vonatkozó jókívánásokkal zárul.

A latin hexameterek szerzőjének kilétét a záradékból tudhatjuk meg: Hrabéczy (Hrabecius) Dániel, Révay Péter titkára. A Hrabéczy családdal Révay nagyon közeli viszonyban volt ebben az időben. Révay Péter 1622. június 5-én hunyt el. Halála után a család lelkesze, Hrabéczy Rafael emlékkönyvet állított össze, az ebben olvasható, általa írt emlékbeszéd fontos forrás Révay életére vonatkozóan, és innen ismerjük halálának pontos időpontját is. Az emlékkönyvben Hrabéczy Dániel is szerepel három verssel, köztük az egyik a Révay család címeréről szól s mellette láthatjuk a címert ábrázoló metszetet is. A család egy harmadik tagja, János is írt verset a kötet számára, aki Rafaelhez hasonlóan lelkész volt Turóc megyében. Az emlékkönyv 1623-ban Kassán jelent meg.[27] Hrabéczy Dániel ügybuzgalmát, amelyet a királyi korona védelmében Révay mellett titkárként kifejtett, II. Ferdinánd két héttel a koronaőr halála után,

1622. június 19-én nemesi címer adományozásával ismerete el.[28]

Az 1621-ben készült festmény legkiemeltebb helyén olvasható zsoldáridézet a mélyen vallásos Révay fohásza és kívánsága, és egyúttal kifejezi a festmény fő mondanivalóját. Révay valóban minden emberileg lehetséget megtett a korona biztonsága érdekében, és bár többször megpróbált lemondani koronaóri tisztéről, de a köz akarata mindannyiszor maradásra bírta. Minden bizonynyal sejtette, hogy nemsokára eljön a pillanat, amikor a koronát őrző láda kulcsa a szó szoros értelmében kihull kezéből. Legfőbb reményét és óhaját végakarataként a festmény e szavakkal fejezi ki: „*DEUS CUSTODIAT TE AB OMNI MALO*”, azaz „Isten őrizzen meg téged minden bajtól”.

7. Révay könyvének koronaábrázolásáról és koronaleírásáról

Révay könyvének első kiadásában a magyar királyi koronát szemből ábrázoló, az augsburgi Wolfgang Kilian metszete képet minden bizonnyal maga Révay tervezte. Mindkettőjük neve szerepel a metszet alján: bal oldalon „*D. Pet. Rev. C.T.*”, a jobb oldalon „*Wolfg. Kilian: Aug: Sculp.*” látható. A Révayra vonatkozó rövidítés egy lehetséges feloldása volna a „*Dominus Petrus de Rewa Comitatus Turocensis*”, bár véleményem szerint a „*D.*” inkább a „*Delineavit*” rövidítése lehet, jelezve, hogy a vázlat Révaytól származik. Mivel Révay szerepe nem derül ki egyértelműen a metszeten olvasható rövidítésből, Bogyay Tamás hajlott arra a feltételezésre, hogy a metszetet nem ő tervezte, Révay csak egy leírást adott Kiliannak. Mivel a könyv koronaleírása Bogyay szerint nem teljesen egyezik meg a kép egyes részleteivel, ezért arra gondolt, hogy „*a metsző a nyomtatott szövegtől eltérő, másik leírást kapott a szerzőtől.*” [29] Buzási Enikő azonban hozzám hasonlóan úgy véli, hogy az előkép, vagyis a mintarajz készítője maga Révay volt.[30]

Révay „*Commentarius*”-ának 1652-es bécsi kiadásában látható ábra első pillantásra azonosnak tűnhet az 1613. éviével, azonban számos apróbb eltérés mutatja, hogy új metszetről készült. Ezen már a készítőnek neve nincs feltüntetve, és egy lényegesnek mondható különbség is van a két kép között: míg az 1613. évi kiadásban mindkét oldalon kilenc-kilenc függő lóg le a koronáról, addig az 1652. évben kétoldalt négy-négy és középen egy – ami megfelel a mai valóságos helyzetnek. Ettől az egy pontosítástól eltekintve az új ábrát nyilvánvalóan az 1613. évi kiadás képe alapján metszette a művész: pontosan ugyanazokat a valóságtól lényegesen különböző részleteket láthatjuk rajta, mint a négy évtizeddel korábbi kiadás képén.

Hogy az általunk vizsgált festményből nagyon sok példány nem készülhetett, arra abból következtethetünk, hogy a festményen látható valóság-hű koronaábrázolás nem vált közzismertté Magyarországon. Miután II. József halála előtt arról rendelkezett, hogy a magyar királyi korona kerüljön vissza Magyarországra, 1790. február 16-án pontos rajzot készítettek róla. A rajz 1791-ben egy magyar nyelvű bécsi folyóiratban jelent meg,[31] mégpedig Révay könyvének 1652. évi kiadásában szereplő, a függők tekintetében javított változatával együtt. Hogy milyen nagy meglepetést okozott az a jelentős különbség, ami Révay Péter könyvének illusztrációja és a valóság között volt, jellemzi az együtt közölt két kép felirata.

3. A korona képe Révay Péter könyvének 1613. évi kiadásában

Révay könyvillusztrációja felett ez olvasható: „Illyennek írták eddig Tudósaink a' Magyar, Szent Koronát”, alatta pedig: „Mi Illyennek találtuk 1790. ^{ben} Febr. 16. ^{ik} napján.”

Mai szemmel csodálkozhatunk Révay felületességén: hogyan engedhetette meg, hogy ennyire pontatlan kép díszítse az általa rajongásig tisztelt magyar koronáról írott könyvét. A magyarázatot két tényezőben látom. Az egyik, hogy a korona felépítése, annak ötvöstechnikai részletei nem igazán érdekelték Révayt. Ez a korona leírását nyújtó, az egész műhöz képest rövidre fogott részlet hangsúlytalanságából és elnagyoltságából is kitűnik:

„Tehát a Szent Korona színaranyból van, az ötvösségnek inkább égi, mint emberi mesterségével kör alakba öntve, oldalsó kerületén egyenlő közökben háromszög alakú virágos csúcsok emelkednek ki körben, a négy szemben fekvő sarokban egymást kölcsönösen metsző bolthajtásokkal, melyek egy keresztben futnak össze, magán a kerületen pedig a homlokzati részen almát tartó Üdvözítőnk képmása, az ellenkező oldalon a Szent Szűz Máriáé, aztán az apostolok, a keresztjén királyok, császárok, vértanúk szentséges sora, mint látszik, görög betűkkel, az arany alakokat és a hozzájuk tartozó jelvényeket ábrázoló képek az egészen keresztül a legfelül álló keresztig váltakozva követik egymást, az egyes szent ábrák között drágakövek és gyöngyök, ami egyáltalán nem közönséges szokást és módot követ, úgy-hogy feltűnő is. A fül természet szerinti helyéről kétoldalt drágalátos, fehérén csillogó ékkövek hullnak a földre mintegy függeléként, melyek a szent fő könnyű mozdatára is kölcsönös összhangban ütődnek egymáshoz, hogy a két fület figyelmeztessék az isteni és emberi igazság meghallgatására, ennek révén pedig arra, hogy mindent Isten nevének dicsőségéért, a jó hírért és névért kell cselekedni;” [32]

Ezt követi az előzőekben idézett részlet a kilenc lánccskáról és kilenc csúcsról. E koronaleírás nem mond-

ható sem részletesnek, sem pontosnak, sokkal inkább felületesnek, elnagyoltnak. Megjegyzem, hogy ugyan-ezekkel a szavakkal kezdődik a „Monarchia” koronaleírása is, amelybe a különböző féldrágakövek jelentőségére és szimbolikájára vonatkozó hosszas fejtegetést szűrt be a szerző.[33]

A koronakép és leírás nagyfokú pontatlanságának egy további oka az lehet, hogy Révay mind a metszet alapjául szolgáló vázlatot, mind a szöveges leírást emlékezetből készítette. A kép tekintetében ez ránézésre nyilvánvaló: modell után rajzolva nem készülhetett volna az eredetitől ennyire eltérő ábrázolás. Másfelől viszont a kép és a leírás egy közös hibája azt valószínűsíti a számomra, hogy a szöveges leírás is emlékezet után készült. A képen ugyanis a korona elülső boltíves zománcképének megfelelő helyen ábrázolt személy baljában egy keresztel ellátott gömböt, azaz országalmát tart, jobb kezének mutatóujját kiegyenesítve, a többi ujját behajlítva tartja. A „pomum”-ot, pontosabban a „pomum auream”-ot Révay a „Commentarius”-ban és a „Monarchia”-ban is többször használja „országalma” értelemben,[34] ezért bizonyos, hogy az „imago Salvatoris nostri pomum tenentis”, azaz „almát tartó Üdvözítőnk képmása” kifejezésben is hatalmi jelvényre, országalmára gondolt. Közismert, hogy a koronán lévő boltíves zománcképen Jézus Krisztus baljában könyvet tart, jobbjának hüvelyk és gyűrűs ujját összeérintve áldást oszt.[35] Tehát ennek a zománcképnek Révay által adott leírása kétségtelenül hibás, viszont pontosan ugyanazt a hibát tartalmazza, mint a képi ábrázolás a könyvbéli metszeten. Ebből arra következtettek tehát, hogy a koronaleírást és a koronarajzot is emlékezetből készítette Révay.

Talán nem felesleges megjegyeznünk, hogy akadtak és akadnak olyanok, akik Révaynak a fent idézett felüle-

4. A korona képe Révay Péter könyvének 1652. évi kiadásában

tes koronaleírására alapozva azt feltételezik, hogy a 17. század elején nem a jelenleg is a koronán lévő, Michael Dukas bizánci császárt ábrázoló zománckép volt a korona hátsó boltíves foglatában. Révay leírása azonban ugyanúgy nem elfogadható alap ennek feltételezésére, mint ahogy a könyv illusztrációjául szolgáló metszet sem jogosíthat fel senkit annak feltételezésére, hogy a korona ekkor nagy mértékben eltért a ma ismerttől. Bogyay Tamás ezt a gondolatot így fogalmazta meg 1981-ben: „(Révay Péter) leírása épp oly messze áll a valóságtól, mint művének Wolfgang Kilian metszete illusztrációja. Mindkettő jellemző példája a barokk szemléletnek, amely az ideát, a jelképi tartalmat fontosabbnak tartotta a fizikai valóságnál.” [36]

A Révay leírására támaszkodó, azt abszolút megbízható forrásnak tekintő véleményekkel szemben Bogyay egy évtizeddel később még erőteljesebben és részletebben fejtette ki álláspontját. Véleményének summája: „Az 1600-as évek humanista műveltségű társadalmi elitje az eszmei tartalmat tartotta lényegesnek, nem pedig a látható, kézzel fogható, mondhatnánk hétköznapi valóságot.” [37]

Itt jegyzem meg, hogy akik Révay leírását teljesen hitelesnek tartották, nézetük alátámasztására hivatkoztak Decsy Sámuel 1792-ben megjelent munkájának [38] egy mondatára is, amely szerint a hátsó zafír „felett vagy on a' boldogságos szűznek képe helyeztetve.” A lelkiismeretes Bogyay Tamás hiába kereste ezt a kitélt Decsy könyvében. [39] Ennek oka a következő. Decsy Sámuel, „a' józan és orvosi tudományoknak doctora” minden hozzáférhető forrást a legjóhiszeműbben felhasznált könyvének összeállításakor, s mindezeket az információkat megfelelő kritika nélkül dolgozta bele munkájába. Például az előbb említett szembőlnézeti koronaábrázolást, Weszprémi István képfelirat-olvasatait [40] és Lackner Kristóf alább említett művének koronaképét kombinálta össze, hogy a korona legteltesebb szimmetriájának feltételezésével megalkossa annak hátulnézeti képét. Ennek a következménye egy olyan ábra lett, amelyen ugyanolyan pártalelemek láthatók, mint a szembőlnézeti képen: ez nyilvánvalóan roppant súlyos hiba. Amikor Decsy rájött arra, hogy a könyvében közölt hátulnézeti kép teljesen abszurd, elhatározta, hogy javított kiadást tesz közzé. Ebben nemcsak a koronát hátulnézetben ábrázoló metszetet cserélte ki, hanem néhány további módosítást is végrehajtott a szövegben, ezzel kijavítva annak bizonyos hibáit. Ebben a módosított változatban már természetesen elmaradt a „boldogságos szűz képére” utaló mondat is. A javított kötet változatlan címlappal jelent meg, nem jelölve a módosított kiadás tényét. Talán azért, mert lehet, hogy a hibás képet tartalmazó változathoz csak nagyon kevés példány került ki a nyomdából és a többit bezúzatta. A két változat létét eddig – legjobb tudomásom szerint – sem a korona szakirodalma, sem a könyvészeti irodalom nem tartotta számon. [41]

Bogyay érvelése pusztába kiáltott szó maradt, és az elmúlt évtizedben is hangzottatták nézeteiket azok, akik szerint valamikor – Révay idejében vagy még jóval korábban –, a korona hátsó boltíves foglatában „Szent Szűz Mária” képe volt, és ebből messzemenő és meszeszerű következtetéseket vontak le.

Hogy ez a feltételezés minden valóságálapot nélkülöz, megpróbálom a korábbiaknál egyértelműbben igazolni, éppen Révay leírásának ellentmondásossága alapján. Ugyanis a koronára pótlólagosan felszerelt két zománckép Michael Dukas császárt és fiát, Konstantinost ábrázolja. Pontosan csak erről a két zománcképről mutatható ki, hogy eredetileg nagyobbak voltak, mint a jelenlegi foglatuk. [42]

Ezt a két képet nyilván egyidejűleg szerelték fel a koronára, két másik, – álláspontom szerint súlyosan megsérült – kép helyére. [43] Rajtuk kívül még egy földi uralkodó, „Geobitzas, Türkia hívő királya” látható a koronán, akinek I. Géza magyar királlyal való szokásos azonosításával szemben egyébként számos érvet lehet felhozni. [44]

Próbáljuk meg komolyan venni, és szó szerint elfogadni Révay leírását a koronáról. Ebben a leírásában „keresztény császárok”-ról van szó, ezért a két császárképnek már Révay idejében is a koronán kellett lennie, beleértve a Michael Dukast ábrázoló képet is. Ez utóbbi boltíves alakja miatt máshol nem lehetett ezen a koronán, mint jelenlegi helyén: Jézus képével áttellenben. Így tehát ezen a helyen nem lehetett egy másik zománckép.

Még egy további bizonyítékot szolgáltat Révay „Monarchia”-ja. Ebben a szerző említést tesz arról, hogy „Konstantinos képe és neve” rajta van a koronán. [45] Mivel Révay egy szóval sem utal arra, hogy ez a kép koronaóri megbízatása idejében került volna a koronára, – ez meglehetősen valószínűtlen is lenne –, tehát már a „Commentarius” írásának idején is ott kellett lennie. Mivel a két császárképet bizonyosan egyszerre szerelték fel, így a Konstantinos képére történő későbbi utalás további bizonyíték arra, hogy Michael Dukas képe volt a korona hátsó boltíves foglatában már Révay első művének írása idején is.

Ezért tehát nincs semmi alap annak feltételezésére, hogy „Szent Szűz Mária” képe Révay idejében a koronán lett volna, vagy akár arra, hogy annak korábbi ott létéről Révaynak bármiféle megalapozott ismerete lehetett volna.

8. A korona néhány 16–17. századi ábrázolásáról

Miután megállapítottuk, hogy Révay könyvének ábrázolása alkalmatlan a korona változásainak rekonstruálásához, vizsgáljuk meg, hogy milyen esetben várhatunk egy koronaábrázolástól hasznos információt a koronán végrehajtott változtatás vagy javítás időpontjának tekintetében.

Ez csak akkor lehetséges, ha az eredeti tárgy után készült, pontos és részletes ábrázolásról van szó. Tehát először is azt kell eldöntenünk, hogy egy bizonyos kép elkészítéséhez a művész számára a korona közvetlenül rendelkezésre állt-e, volt-e elég ideje pontos rajtot készítenie róla, vagy csak vázlat készítésére volt lehetősége, esetleg teljesen az emlékezetére kellett hagyatkoznia. Természetesen egy pontos rajzról készült másolat is lehet nagyon informatív, bár általában a másolás során a kép pontossága romlik, a részletek torzulnak. Minél pontosabbak a korona fő részeinek arányai a képen, minél precízebb a ma is a koronán lévő részletek ábrázolása, annál inkább fogadjuk el valóságúnak az ábrázolást olyan részletek tekintetében is, amelyek az idők során változtak.

A koronát pontosan ábrázoló festményekről, metszetről, érmékről tudományos igényű összeállítás, katalógus mind ez ideig nem készült.

A Révay könyvében található koronakép hibái különösen feltűnőek, ha összehasonlítjuk a magyar koronáról egy 1547 és 1555 között készült német nyelvű kódexben található ábrázolással. Ez utóbbi nyilvánvalóan modell után készült; ez a magyar korona jelenleg ismert legkorábbi, részleteiben is precíz ábrázolása. [46] Pontossága

azért is figyelemre méltó, hiszen miniatúráról van szó. Itt a Jézus Krisztus-kép, sőt az arkangyalok és a katonaszentek képei is azonosíthatók. Az ábrázolás apró pontatlanságai közé tartozik, hogy csak három-három függőt mutat, a koronán lévő kereszt a magasságához képest kissé túl széles, az elől középen lévő ékkő alakja háromlevelű lóherére emlékeztet, holott a valóságban a körvonal a töréspont nélküli, valamint a párta öt boltíves eleme feletti díszeket nem mutatja.[47] Erre a miniatúrára a későbbiekben visszatérek.

Hogy Révay könyvének megjelenésekor a bécsi udvar rendelkezett valóságos koronábrázolással, annak igazolására elegendő, ha II. Mátyás 1609-ben vert tallérján látható, a koronának a kicsiny méretek ellenére nagyon pontos ábrázolására, valamint Lucas Kilian 1610-re datált, II. Mátyást a magyar koronázási jelvényekkel ábrázoló rézmetszetének koronaképe utalok.[48] Összehasonlítva ezeket az ábrázolásokat Révayval, bizonyosra vehetjük, hogy az utóbbi emlékezetből készült. A következő évekből a korona jó ábrázolását találhatjuk nemcsak II. Ferdinánd 1618-as kibocsátású érméjén és III. Ferdinánd 1625. évi koronázási emlékérmén, hanem az általunk vizsgált festménnyel nagyjából egyidőben, Bethlen Gábor által veretett pénzekben is.[49]

Másfelől azonban tartozunk az igazságnak azzal, hogy megemlítsük: a Révayval közel egyidőben, Lackner Kristóf által kiadott könyv koronaképe éppen csak körvonalaiiban emlékeztet a magyar királyi koronára; a korona szimbolikájában elmerülő szerző a részleteket illetően teljesen elszakadt a valóságtól.[50] Lackneré az a kétes értékű dicsőség, hogy a korona hátoldaláról készült

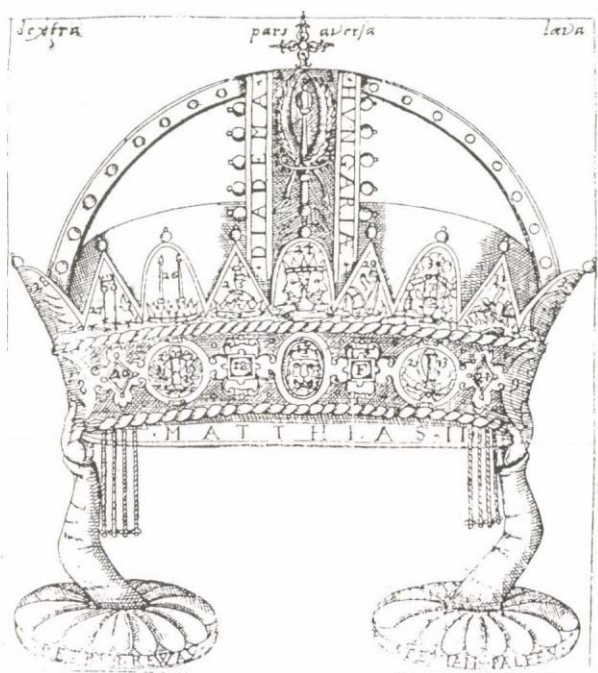
legkorábbi ábrát az ő munkájában találjuk, sajnos azonban ez nem más, mint a szemből nézet körvonalrajzának megismétlése, és nincs köze a korona valódi képéhez. Lackner egyik kedvelt területe volt a címerszimbolika; kiadott emlémasztóart,[51] valamint Magyarország, Sopron, és Napragi Demeter, kalocsai érsek címerének emblémamagyarázatát is megjelentette.[52]

A magyar korona valóságához elég közeli ábrázolását találjuk egy III. Ferdinándot ábrázoló egészalakos festményen, amely Justus Sustermans munkája 1626-ból.[53] Ez érdekes példa arra, hogy nem mindig magától értendő, hogy egy ábrázolás valamilyen jellegzetessége, amely eltér a jelenlegi állapottól, az ábrázolás pontatlanságára vagy a tárgyon eszközölt változtatásra utal-e. A festményt ismertető Buzási Enikő ugyanis ez utóbbit feltételezi. Ezt írja: „A Pantokrator-lemez fölött – amely a festményen a félköríves csúcsdíszekkel azonos nagyságú – a két apostolfigura ugyanis teljes egészében látszik. A kép így esetleg még azt a teljesebb állapotot mutatja, amelyet a szakirodalom feltételezett.” [54] Ez a feltevés nem indokolt. A koronaképen ugyanis súlyos aránytalanságokat találunk. Az abroncs magassága alig több, mint harmada a háromszög alakú magasabb pártaelemeknek, holott a valóságban körülbelül egyformák. A pártaelemek magasságának különbözősége a képen nem látszik, egyforma magasnak tűnnek. A szélességük is aránytalan. Feltételezhető, hogy a művésznek csak rövid idő állt rendelkezésére, hogy az eredetiről vázlatot készítsen, s ezért semmilyen részlet tekintetében nem tarthatjuk a képet megbízható ábrázolásnak.

Amint az előzőekben említettem, 1790-től kezdve már nagyon pontos ábrával rendelkezünk a koronáról, amelynek állapota – kivéve a szemből nézve jobb oldali legmagasabb pártaelem feletti ékkő hiányát – gyakorlatilag megegyezett a mai állapottal.

Corona Hungariae.

39

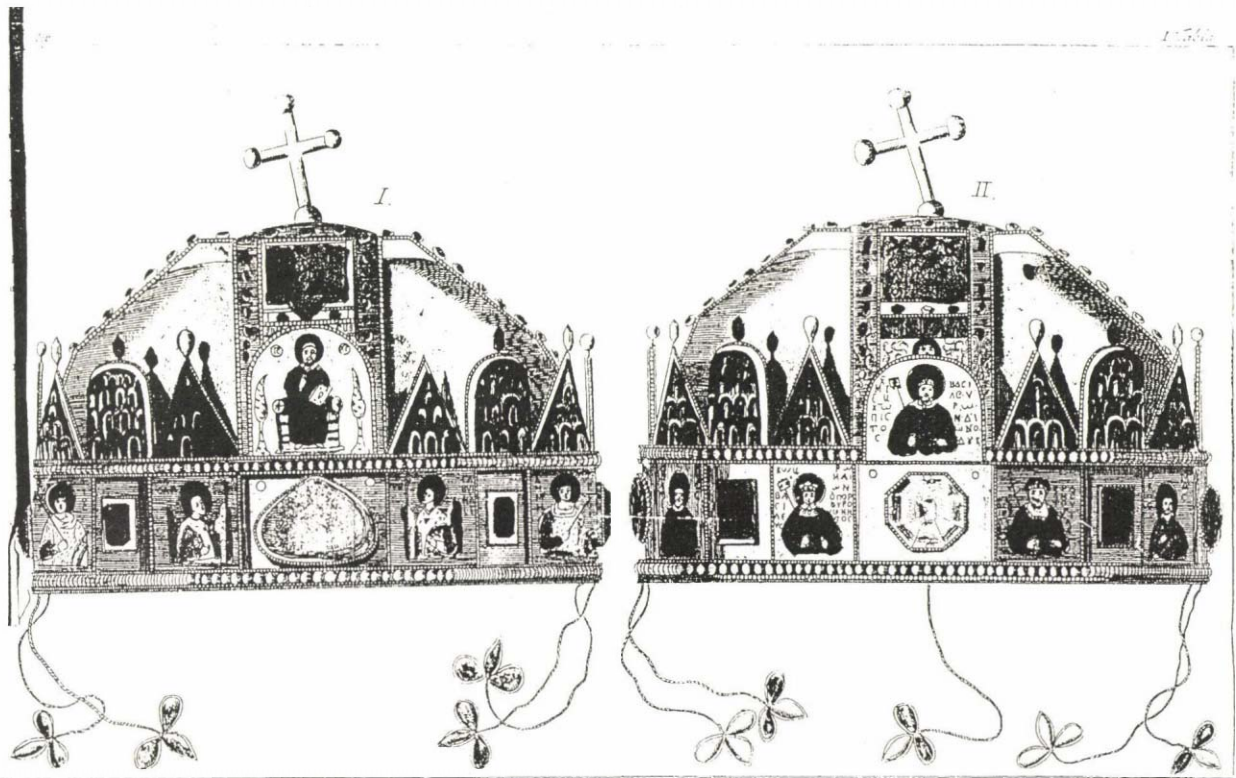

5. A korona hátulnézeti fantáziaképe Lackner Kristóf 1615-ben megjelent könyvéből

9. A koronán eszközölt változtatásokról

A korona történetének legkorábbi századaiból nem maradt fenn olyan ábrázolás, amely egyértelműen azonosítható lenne a magyar királyi koronával. Ezért létrejöttének és a rajta végrehajtott legkorábbi változtatásoknak a történetét a korona jelenlegi állapotának gondos megfigyelésével és az ötvöstechnikai eljárások figyelembe vételével a jelenlegi állapotból levont logikus következtések alapján tudjuk rekonstruálni.

Például ilyen megfigyelés a koronán észlelhető néhány szándékos aszimmetria: az alsó részen elől középen látható ékkőmező nem pontosan a boltíves Jézus-kép alatt helyezkedik el, hanem szemből nézve jobbra eltolva mintegy 4,5 mm-rel. Hasonló irányú eltolódás észlelhető hátul is. Egy ettől független, de az elsővel azonos irányú és mértékű eltolódás észlelhető a jobb oldali eredeti hátsó függesztőszem elhelyezésében is. Kizárva más, elvileg lehetséges magyarázatot, ezek a megfigyelések – álláspont szerint – kétséget kizáróan ahhoz a következtetéshez vezetnek, hogy a korona felső része korábban készült, és az alsó részt a felső résznek egy koronába történő befoglalásának céljára készítették.[55] Ennek az összetett koronának a készítési idejét különböző művészettörténeti és történeti megfontolások alapján 1081-re teszem.[56] A korona jelentős sérülései, a felső rész ívelt lemezeinek a megroppanása és az eredeti két hátsó kép kicserélését szükségessé tévő sérülés véleményem szerint a 12. században történt. Ezt követően még Bizánc

Magyar Szent Korona hemleki részének valófajos leírásolája / *Magyar Szent Korona hátújsó részének valófajos leírásolája*

6. Decsy Sámuel 1792-ben kiadott könyve első változatának a valóságtól eltérő koronaképe

ban, a korona Magyarországra kerülése előtt került sor ezeknek a sérüléseknek a kijavítására, többek közt a két bizánci császár képének egy másik koronáról erre a koronára történt átszerelésére.[57]

Azt követően, hogy 1463. július 24-én, vasárnap délen Hunyadi Mátyás magyar király megbízottai átvették a koronát Bécsújhely kapujában III. Frigyes német-római császár megbízottaitól és Sopronba vitték, sorsa meglehetősen pontosan ismert: az elmúlt 537 évben nagyon sokszor a magyar történelem eseményeinek középpontjában állt. Sok hányattatása ellenére az elmúlt fél évezredben viszonylag kevés változtatáson ment át. Ezek közül néhányról tudomással vagy legalábbis feltételezéssel bírunk.

Az egyik ilyen esemény 1551. július 21-ét közvetlenül megelőzően történt. Ezen a napon adta át ugyanis Izabella magyar királyné, Szapolyai János özvegye Fráter György diplomáciai közvetítésének eredményeképp a Ferdinándot képviselő Castaldo tábornoknak a koronát és a koronázási jelvényeket. Több forrás is alátámasztani látszik azt, hogy ezt megelőzően a királyné letörte a korona egy részét, s mintegy talizmánként gyermekének, János Zsigmondnak adta. Veress Endréé az érdem, hogy Izabella királyné életéről szóló munkájához végzett forráskutatásai közben figyelemre méltatta azt a két nyomtatott lengyel és azt az egy kéziratol olasz forrást, amelyek erre a tényre látszanak utalni.[58] Legfontosabb az az 1610. április 26-án Prágában kelt levél, amelyet Farnese piacenza-parmai herceghez írt követe, Tommaso Roncaroli. Ez a levél említést tesz egy valaha a magyar

királyi koronához tartozó „liliom alakú ékszerről”, s leírja, hogy a fogva tartott Báthory Zsigmond, az egykori erdélyi fejedelem, gyóntatója rábeszélésére ezt az ékszert II. Rudolf császárnak ajándékozta.[59]

Mivel egyes történeti források említést tesznek János Zsigmond egy bizonyos aranykeresztjéről, ezért kutatók különböző feltételezéseket fogalmaztak meg azzal kapcsolatban, hogy ez a kereszt milyen ötvösművel lenne azonosítható, s emiatt több furcsa elképzeléssel találkozunk a szakirodalomban. Ezek egy részét Veress Endre megcáfolta, de maga sem maradt teljesen mentes ilyen feltevésektől. Évekkel később polemizálni kényszerült egy, a megalapozott gondolatait is bagyarságokkal cáfolni próbáló kutatóval szemben.[60]

Ha megfigyeljük a korona függőinek végén lévő, három-három ékkövet tartalmazó díszet, azt liliom alakúnak is mondhatjuk, de egyúttal keresztre is emlékeztet. Hasonló, három levélből álló, liliom vagy akár kereszt alakúnak mondható díszet láthatunk a magyar királyi koronán ábrázolt mindkét bizánci császár koronáján is, amelyek mintha a koronák hátsó részéről emelkednének ki.[61]

A korona hátsó boltíves zománcképe foglaltának tetején látható sérülés alapján könnyen elképzelhető, hogy e foglalat tetején egy három ékközből álló díszítés lehetett. Ezért lehetséges, hogy a liliom alakú ékszer, amilyent a prágai levél említ, valóban a magyar királyi korona része volt egykor.

Gyakorlatilag biztos tudomásunk van egy, a koronán végrehajtott jelentősebb módosításról, amely 1608. má-

sodik felében történt. Miután Mátyás főherceg, némi katonai erő felvonultatásával elérte, hogy testvére, Rudolf lemondott a magyar koronáról, és a koronát magát Prága mellett ténylegesen is birtokba vette – lásd a vizsgált festményeken olvasható kronológiai feljegyzéseket –, azt magánál tartotta és Bécsbe vitette. Onnan Mátyás koronázásához hozták el 1608. november 17-én. Amint Révay Péter a „*Monarchiá*”-ban említi,[62] II. Mátyás cseréltette ki a koronán lévő hátsó ékkövet arra a mélykék, hatszögletű, fazettásan csiszolt zafírra,[63] amely ma is rajta látható. Ebben az ékkőmezőben eredetileg egy ovális, az ékkőmezőt függőleges irányban kitöltő ékkő volt, – minden bizonnyal zafir –, olyan, mint a korona jobboldali és baloldali legszélső ékkőmezőiben jelenleg is helyet foglaló ovális zafírok. Ez egyértelműen megállapítható az eredeti foglalat nyomából, amely a jelenlegi ékkő és foglalatának leszerelése után az ékkőmezőben jól látható.[64]

A következő évszázadok során több kisebb változtatásra, javításra került sor, melynek pontos részleteit nemigen ismerjük. Így például 1867. március 26-án a korona Müller Lajos pesti aranyműves által „hozatott tökéletesen helyre”, de a javítás mibenlétéről nem maradt fenn leírás.[65]

1880-ban a Magyar Tudományos Akadémia kérésére körültekintő vizsgálatot végeztek a koronán. Említést érdemel, hogy a szemből nézve baloldalon, az előlről számított harmadik függőben ekkor az egyik ékkő hiányzott.[66] Ezt azóta pótolták, de hogy ez mikor történt, az kétséges. Koch Sándor, aki drágakőszakértőként résztvevője volt a korona 1938. évi és 1978. évi vizsgálatának is, 1978-ban azt nyilatkozta egy interjúban, hogy 1938-ban nagy meglepetésére a korona valamely függőjének egyik ékkőve helyén pecsétviasz volt.[67] Sajnos Koch 1938. évi jelentése nem került nyilvánosságra, és a kézirat 1945-ben elveszett. Amennyiben erre a tényre pontosan emlékezett vissza, akkor az 1880-ban leírt hiányról lehet szó, amelyet tehát 1938 előtt ékkővel nem pótoltak. Valamelyest bizonytalanná teszi az információ hitelességét, hogy Koch Sándor ugyanebben a riportban azt mondta, hogy ennek az egykori hiánynak a helyén 1978-ban egy „mérézöld malachitot” látott. Azonban a korona függőiben lévő 27 ékkő közül csak egyetlen egy zöld színű van, ez a baloldali leghát-só függőben lévő türkiz, s ez a kő már 1880-ban is ugyanitt volt. Valószínűleg tehát erre a türkizre nem emlékezett Koch, s azt hitte, hogy ezzel helyettesítették az általa 40 évvel korábban látott hiányt. Összeségében tehát nagyon valószínű, hogy a függőben egykor még hiányzó almandin pótlása volt a legutolsó változtatás a koronán.

10. Az 1621. évi festmény koronaábrázolásáról

Visszatérve a magyar koronát ábrázoló 1621-ben készült festményhez, a korona változásainak története szempontjából pontosan azok a részletek bírnak jelentőséggel, amelyek eltérnek a mai állapottól. Ezek közül a kereszt egyenes állása ragadta meg leginkább Balogh Gyula figyelmét, ami a közvélemény számára egy évszázaddal ezelőtt ugyanúgy a legérdekesebb kérdésnek számított, mint ma is.

A koronát ábrázoló festményre vonatkozó egyik megjegyzése a következő: „... nem hallgathatom el azt sem, hogy a képen van olyan színű kő is, mely az Ipolyi felvételt

koronáján más színben jelenik meg.” Itt Ipolyi Arnold 1886-ban megjelent könyvéhez mellékelte színes litográfiára utal, amely a korona minden addiginál pontosabb, színhelyes képét nyújtotta.[68] A budapesti példányon is látunk ilyen színeltérést. A korona abroncsán a középső ékkőtől jobbra és balra elhelyezkedő, téglalap alakú almandin kövek színe a valóságban barna, a festményen azonban sárgának látjuk őket. Talán a szombathelyi példányon is pontosan ugyanez a színeltérés volt látható. Mivel az ábrázolások alapján nagyon valószínű, hogy a ma látható almandinok már a 17. században is a helyükön voltak, ezért a festmény színhelyesség szempontjából nem tekinthető tökéletesnek.

Talán a legérdekesebb információ, melyet a festmény a korona történetéről nyújt, hogy a koronán elől elhelyezkedő, áttetsző zománcokat magába foglaló pártaelemek közül a szemből nézve baloldali legszélsőn egy *cseppalakú, kék színű ékkövet láthatunk*. A budapesti példányon ez az ékkő a többinél feltűnően nagyobb és mivel ezen a képen a korona jobb oldalán a háttér nagyon sötét, ezen az oldalon nem látható a legszélső pártaelem feletti ékkő. A reprodukción látható trencsényi kép színei azonban frissebbek, világosabbak, és ott a jobb oldalon is jól látható ez az ékkő. Ezen a képen a legszélső ékkövek mérete jól illeszkedik a többihez.

Úgy vélem, éppen ezek a szélső ékkövek tértek el a szombathelyi példány koronaképén is az Ipolyi Arnold könyvéhez mellékelte színes ábrától, amely alapján Balogh Gyula ezt írta: „*Némely kevésbé lényeges részlet is különbözik képünkön az Ipolyi-felvétel koronájától. Vagy talán ez is éppen képünk régisége mellett tanuskodik, mert hiszen nem lehetetlen, hogy időközön át az egyik-másik kő kiesett és elveszett, s mással pótolattott.*”

Jelenleg ugyanis egy-egy gyöngy található a két szélső pártaelem felett. Sőt, gyöngyök voltak ott már 1790-ben is, miképpen az ekkor készült és az előzőekben említett koronakép mutatja. Sajnálatos módon a 16. század közepéről származó miniatúra a boltíves elemeken nem mutat sem ékkövet, sem gyöngyöt, ezért arra is gondolhatnánk, hogy ebben az időben ezek dísztelenek voltak. Azonban sokkal valószínűbb, hogy a miniatör ezeket a részleteket elhagyta. A két második pártaelem esetében ezt megindokolja az a tény, hogy a rózsaszínű ékkövek nem látszottak volna a bíborszínű koronabélés előtt.

A korona szimmetriája, a tervezés szigorú rendje alapján joggal gondolhatjuk, hogy az elől lévő mind a kilenc pártaelem, továbbá a hátul lévő boltíves foglalat felett is eredetileg ékkövek helyezkedtek el és a tíz hely egyikén sem volt gyöngy. E feltételezésünket alátámasztja az 1621. évi állapotot mutató festmény.

Így is marad azonban megválaszolatlan kérdés a szélső pártaelemek feletti díszekkel kapcsolatban. Az egyik, hogy mikor kerültek fel a jelenlegi gyöngyök, és egy másik kérdés, hogy milyen célt szolgáltak eredetileg a csak ezen pártaelemek foglalatának felső részén jelenleg látható furatok.

Befejezésül megállapíthatjuk tehát, hogy a magyar koronát ábrázoló 1621. évi festmény nemcsak eszmetörténeti és heraldikai szempontból érdekes, hanem dokumentumértékű a koronán végzett ötvöstechnikai változtatások és javítások tekintetében is.

Holler László

Köszönetemet fejezem ki elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára dolgozóinak, a koronával kapcsolatos kutatásaimhoz 1994 óta nyújtott segítőkész munkájukért. – A festmény szombathelyi példányának leírására és lehetséges helyére vonatkozó kérdéseimmel kapcsolatban nyújtott készséges segítségükért köszönettel tartozom Tilcsik Györgynek, a Vas Megyei Levéltár igazgatójának, Bajzik Zsoltnak, a Vas Megyei Levéltár munkatársának, valamint a szombathelyi Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár munkatársainak. – A Trencsényi Múzeum Illésházy-képtára katalógusának megküldését, valamint a trencsényi gyűjteménnyel kapcsolatos további felvilágosításokért a múzeum igazgatójének, Katarína Babičováknak tartozom köszönettel. A múzeummal való kapcsolatfelvételen Pandula Attila, az ELTE Történelem Segéd tudományai Tanszéke adjunktusa volt segítségemre.

Esetleges reflexiókat a szerző szívesen fogad az alábbi címen: Holler László, 1386 Budapest, Pf. 998.

1 *Pandula Attila*: Egy XVII. századi, heraldikai témájú, magyar olajfestmény. Turul LXX. 1997, 26–28.

2 *Sólymos Szilveszter*: Hozzájárulás és kiegészítés Pandula Attila „Egy XVII. századi, heraldikai témájú, magyar olajfestmény.” című, a Turul 70. 1997/1–2. számában megjelent tanulmányához. Turul LXX. 1998, 39–41.

3 A vers nem 36 soros, mint ahogy ötször is olvassuk, hanem 35 soros (a cikk 39. oldalán háromszor, 40. és 41. oldalán egyszer-egetyszer említve). Nyilvánvaló sajtóhibák, hogy a korona függő közötti feliratban nem „5 Oct”, hanem „6 Oct”, nem „29 Oct 1621”, hanem „29 Oct 1620”, valamint a magyar fordításban „1620. január 29-én” helyett „1621. január 29-én” dátumot kívánt megadni a cikk szerzője. (39. o.) További sajtóhiba, hogy Bethlen nem 1620. májusában vitte a koronát Kassára, hanem 1621. májusában (41. o.).

4 *Mikó Árpád*: A Szent Korona a tartományok címereivel. In: Történelem – kép. Szemelvények a múlt és a művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17–szeptember 24. Katalógus. Szerk. Mikó Árpád–Sinkó Katalin. Budapest 2000, 426–428.

5 *Balogh Gyula*: Mikor fordult el a magyar szent koronán a kereszt? Vasvármegye 1897. április 18. (31. szám) 5.

6 *Szilágyi Sándor*: Révay Péter és a szent korona. (1619–1622) (Értekezések a történeti tudományok köréből. 5.) Budapest 1875. Ilyen árulkodó jel annak a mondatnak az ismétlése, melyet Szilágyi a korona zólyomi tartózkodásáról a 27. oldalon ír: „Már nem »lakott« ott mint Zólyomban a fényes lovagteremben, nem állt előtte őrt a koronadrabantok, nem czirkált körülötte a két porkoláb, nem volt mellette a hú őr Révay.”

7 A trencsényi példányokra vonatkozó adatok, valamint a trencsényi gyűjtemény sorsára vonatkozó, a múzeumi katalógus tanulmányait kiegészítő információk a Trencsényi Múzeum igazgatójé, Mgr. Katarína Babičová által a szerzőnek írt levélből származnak.

8 *Katarína Babičová–Vlastimil Hábl–Danuta Učnicková*: Ilešházi zivoci rodová zbirka obrazov. Trenčín 1998, 44.

9 *Benda Kálmán–Fügedi Erik*: A magyar korona regénye. Budapest 1979, 148.

10 (*Révay Péter*): De Sacrae Coronae Regni Hngariae ortv, virtvte, victoria, fortvna, annos vltra DC clarissimae brevis commentarius Petri de Revva. Avgvstae Vindelicorvm. M. DC. XIII. Kulcsár Péter fordítása. In: A korona kilenc évszázada. Szerk. Katona Tamás. Budapest 1979, 228.

11 *Benda–Fügedi* (9. jegyzetben) i. m. 149–151.

12 (*Révay Péter*): De Sacrae Coronae Regni Hngariae ortv... (10. jegyzetben) i. m. 89–90. Magyarul: Kulcsár Péter fordítása. In: A korona kilenc évszázada. (10. jegyzetben) i. m. 229. (*Révay Péter*): De Monarchia et Sacra Corona Regni Hngariae centuria septem, auctore Petro de Rewa. Francofurti. MDCLIX, 127.

13 (*Révay Péter*): De Monarchia et Sacra Corona Regni Hngariae... (12. jegyzetben) i. m. 122–123. *Benda–Fügedi* (9. jegyzetben) i. m. 144–145; *Bónis György*: Révay Péter. (Irodalomtörténeti Füzetek 104.) Budapest 1981, 26.

14 *Szilágyi* (6. jegyzetben) i. m. XVIII. okmány, 57–59.

15 *Szilágyi* (6. jegyzetben) i. m. 23, 2. lábjegyzet

16 *Sólymos* (2. jegyzetben) i. m. 39.

17 *Babičová–Hábl–Učnicková* (8. jegyzetben) i. m. 44.

18 *Sólymos* (2. jegyzetben) i. m. 40. A vers első három sorának a következő fordítását adja a cikk: „Tíz felett még kilencszer ragyogott fel tengelyén a nap, amikor Pozsonyból méltósággal elindult Magyarország ősi értékes éke.”

19 (*Révay Péter*): De Sacrae Coronae Regni Hngariae ortv... (10. jegyzetben) i. m.

20 (*Révay Péter*): De Monarchia et Sacra Corona Regni Hngariae... (12. jegyzetben) i. m.

21 *Bartoniék Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Sajtó alá rendezte *Ritoókné Szalay Ágnes*. Budapest 1975, 389–403.

22 (*Schwandtner, Ioannis Georgius*): Scriptorum Rerum Hngaricarum Veteres, ac Genuini. Tomus Secundus. Viennae 1746. A „Commentarius” szövege a 435–485, a „Monarchia” szövege a 607–837. oldalakon található.

23 (*Schwandtner, Ioannis Georgius*): Scriptorum Rerum Hngaricarum... (22. jegyzetben) i. m. 467–468.

24 *Szilágyi* (6. jegyzetben) i. m. 4.

25 *Bartoniék Emma* 21. jegyzetben említett munkáján kívül Bónis György foglalkozott Révay történeti könyveivel: *Bónis György*: Révay Péter. (Irodalomtörténeti Füzetek 104.) Budapest 1981, 43–71.

26 Kulcsár Péter fordítása. In: A korona kilenc évszázada (10. jegyzetben) i. m. 224. A latin eredeti: (*Révay Péter*): De Sacra Coronae Regni Hngariae ortv... (10. jegyzetben) i. m. 76. Ha a figyelmes olvasó észrevételezné, hogy a festmény leírásában szereplő Galícia helyett Révay szövegében Holic olvasható, akkor megnyugtathatom, hogy ez csupán a fordítás miatt van így. A latin eredetiben Révaynál is „Galliciae” szerepel, akárcsak a festményen.

27 *Raphael Hrabecius*: Oratio funebris in solennibus exequiis spectabilis ac mag. dni. d. Petri de Revva ... Cassoviae. 1623. L. Régi magyarországi nyomtatványok II. Budapest 1983, 1287. sz.

28 *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok V. Budapest 1913, 132. Kempelen közli a címer leírását is.

29 *Bogyay Tamás*: Kritikai tallózás a szentkorona körül. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve. Budapest 1991. 31–37, IV. tábla. Az idézet a 33. oldalon.

30 *Buzási Enikő*: III. Ferdinánd mint magyar király. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve. Budapest 1991. 149–158, XLVI–XLVIII. tábla. Az utalás a 155. oldal 22. lábjegyzetében.

31 Hadi és más nevezetes történetek. III. szakasz. Bécs 1791

32 Kulcsár Péter fordítása. In: A korona kilenc évszázada (10. jegyzetben) i. m. 223–224. A latin eredeti: (*Révay Péter*): De Sacra Coronae Regni Hngariae ortv... (10. jegyzetben) i. m. 75–76. A „Szent Szűz Mária [képmása]” eredetije Révay szövegében: „imago ... Diuae Matris Virginis”.

33 (*Révay Péter*): De Monarchia et Sacra Corona Regni Hngariae (12. jegyzetben) i. m. 143–144.

34 (*Révay Péter*): De Sacra Coronae Regni Hngariae ortv... (10. jegyzetben) i. m. 81. lapon kétszer is. (*Révay Péter*): De Monarchia et Sacra Corona Regni Hngariae... (12. sz. jegyzetben) i. m. 150. lapon kétszer is.

35 *Kovács Éva–Lovag Zsuzsa*: A magyar koronázási jelvények. Budapest 1980, 27.

36 *Bogyay Tamás*: Über die Forschungsgeschichte der Heiligen Krone. In: Insignia regni Hungariae I. Budapest 1983, 66. A részlet a szerző saját fordításában: *Bogyay* (29. jegyzetben) i. m. 32.

37 *Bogyay* (29. jegyzetben) i. m. 31–37, IV. tábla. Révay munkájának hiteltelenségével a 32–34. oldalakon foglalkozik. Az idézet a 33. lapról való.

38 *Decsy Sámuel*: A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak története. Bécs 1792

39 *Bogyay* (29. jegyzetben) i. m. 33.

40 *W[eszprémi] I[stván]:* A' Magyar Koronáról. Bétsi Magyar Kurír 1790, 758.

41 *Petrík Géza:* Magyarország bibliographiája 1712–1860. Első kötet. Budapest 1888, 510. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában mindkét változatból van egy-egy példány, bár sajnos a másodikból éppen a koronát helyesen ábrázoló metszet hiányzik. E két példány könyvtári jelzetei a következők. A korábbi A változaté 526.624, a javított B változaté: 550.577.

42 *Holler László:* A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok 1996, 907–964. Ezzel a kérdéssel a 912–913. oldalakon foglalkozom.

43 *Holler László:* A magyar korona néhány alapkérdéséről. II. Kinek készült eredetileg a magyar királyi korona? Budapest 1998, 28–30.

44 *Holler* (42. jegyzetben) i. m. 907–964., 3. fejezet.

45 (*Révay Péter:*) De Monarchia et Sacra Corona Regni Hvngrariae... (12. jegyzetben) i. m. 141.

46 Ehrenspegel des Hauses Österreich. A kép fekete-fehér reprodukciója megtalálható: A korona kilenc évszázada. (10. jegyzetben) i. m. 53. kép. *Színes reprodukciója* először az alábbi kiadvány címlapján jelent meg: *Holler* (43. jegyzetben) i. m.

47 *Buzási Enikő*, aki csak a fekete-fehér reprodukciót ismerte, ezen csak két ékkövet látott. Vö.: *Buzási* (30. jegyzetben) i. m. 152. A színes reprodukción azonban jól azonosítható négy darab, kék színű, csepp formájú ékkő.

48 A korona kilenc évszázada (10. jegyzetben) i. m. 55. és 54. kép.

49 *Huszár Lajos:* Bethlen Gábor pénzei. Kolozsvár 1945

50 *Christophoro Lackner:* Corona Hungariae emblematica descriptio. [Lauingen] MDCXIII. [1615]. (Bár a kötet címlapján az 1613-as évszám szerepel, valójában 1615-ben jelent meg Lauingenben.) A koronaábrázolások a 38. és 39. lapokon találhatók.

51 (*Lackner Kristóf:*) Florilegvs Aegyptiacvs in agro Sempronensi a Christophoro Lackner i.v.d. condvctvs anno MDCXVII. Keresztúr 1617

52 (*Lackner Kristóf:*) Maiestatis Hvngrariae aquila a Christophoro Lackner i.v.d. inventa, et hieroglyphica eius interpretatione levissime descripta. Anno MDCXVII Sempronij. Keresztúr 1617

53 *Buzási* (30. jegyzetben) i. m. 149–158, XLVI.–XLVIII. tábla

54 *Buzási* (30. jegyzetben) i. m. 152.

55 *Holler* (42. jegyzetben) i. m. Erről a kérdésről: 908–911.

56 *Holler* (43. jegyzetben) i. m. 21.

57 *Holler* (43. jegyzetben) i. m. 28–30.

58 *Veress Endre:* Izabella királyné 1519–1559. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest 1901, 332–333.

59 *Veress* (58. jegyzetben) i. m. 333. oldal, 2. lábjegyzet. *Veress Endre* a levél alábbi részletét közli: „un giglio, o cosa tale, che era un pezzo et ornamento della corona di Ungaria ... Questa particella della corona quasi miracolosamente fu salvata dal figlio dell' ultimo Re de Ungaria, quando a questo povero puttino fu levato il regno.”

60 *Bagyary Simon:* János Zsigmond aranykeresztje azonos volt-e a szent korona keresztjével? Századok XLIII. 1909, 53–57; *Veress Endre:* Szent koronánk keresztje kérdéséhez. Századok XLIII. 1909, 143–146; *Bagyary Simon:* Megjegyzések János Zsigmond aranykeresztje és Szamosközy életrajza körül. Századok XLIII. 1909, 313–316.

61 *Kovács-Lovag* (35. jegyzetben) i. m. 36, 34.

62 (*Révay Péter:*) De Monarchia et Sacra Corona Regni Hvngrariae... (12. jegyzetben) i. m. 143.

63 *Koch, Sándor:* Die Edelsteine der ungarischen Krone. In: Insignia Regni Hungariae I. Vorträge an der wissenschaftlichen Konferenz des Ungarischen Nationalmuseums, gehalten vom 22.–24. September 1981. Budapest 1983, 145. A vonatkozó kőről a 11. sorban tesz említést.

64 *Lovag Zsuzsa:* Néhány technikai megfigyelés a magyar koronán. In: A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve. Budapest 1991, 11. kép a VII. táblán

65 *Ipolyi Arnold:* A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest 1886, 155. oldal, 1. lábjegyzet

66 *Pulszky Károly:* Egyveleg. Archaeologiai Értesítő XIV. 1880 [1881], 191.

67 A koronabizottság szegedi tagja. Beszélgetés dr. Koch Sándorral. Csongrád Megyei Hírlap 1981. október 27.

68 *Ipolyi* (65. jegyzetben) i. m.

A KARTOGRÁFUS LIPSZKY JÁNOS ÉS RÉZMETSZŐI, KARACS ÉS PRIXNER

Amikor Lipszky János huszárszázados (1766–1826) az elé a feladat elé került, hogy hatalmas kartográfiai vállalkozásának eredményét, a korszerű tudományos színvonalú Magyarország-térképet közzétegye, a magyar kartográfia és a magyar sokszorosító grafikus művészetek együttműködése már félszázados múltra tekinthetett vissza. A fa- és rézmetszet feltalálása, majd elterjedése óta, a 16. századtól kezdve már Magyarország térképeit is grafikus úton sokszorosították, kezdetben külföldi művészek. A 18. század elejéig nem tudunk a monumentális és dekoratív hatású nyugat-európai térképek mellé magyar művészek által készített hasonló minőségű munkákat állítani. Ez a helyzet a 18. század közepén kezdett megváltozni Bél Mátyás,[1] Mikovinyi Sámuel [2] és Zeller Sebestyén [3] pozsonyi tevékenysége következtében. A 18. század végén a magyar térképeket már nemcsak rajzolni, hanem sokszorosítani is lehetett itthon.

A térképek közvetlen gyakorlati rendeltetésük mellett ekkor már nemcsak iskolai segédeszköznek számítottak. A meginduló magyar sajtó olvasóinak is kapóra jöttek a kor háborús eseményeiről beszámoló újságcikkek jobb megértéséhez. A Bécsben megjelenő magyar újságok körül kialakult egy kiváló rézmetszőkből álló csoport,

akiknek tanulmányait a szerkesztőként és nevelőként is közismert Görög Demeter támogatta.[4]

Közülük a pozsonyi születésű Junker Keresztély (1757–1841) volt a legidősebb.[5] Berkeny János 1765 körül született a Veszprém megyei Vámoson és 1822-ben halt meg Junkerhez hasonlóan szintén Bécsben.[6] Czetter Sámuel „akadémiai rézmetsző” a Győr megyei Felpécen született 1765-ben. Ő volt a 18–19. század fordulójának legjobb magyar rézmetszője. Hosszabb ideig magyarországi főurak és értelmiségiek részére, a bécsi magyar újságok és a budai egyetemi nyomda megrendelésére Bécsben dolgozott. Mivel ezen az úton nem tudta családját megéltetését biztosítani, cári hívásra Oroszországba költözött és ott is halt meg. Halála évét nem ismerjük.[7]

Mivel Lipszkyt felettesei kartográfiai tevékenysége előmozdítására Pestre helyezték, a sokszorosítás munkája érdekében legcélszerűbb volt helyi rézmetszőkhöz fordulnia. Ezt a rajzoló és a sokszorosító közötti közvetlen kapcsolat lehetősége mellett a részletek szállításának nehézsége is indokolta. A pesti rézmetszők közül erre a munkára a debreceni református főiskola diákjából a legjobb magyar írás- és térképmetszővé fejlődött